

Entre teories i pràctiques: elogi de la frontera (i alguns marges) com a metàfora del desig científic

LLUÍS PAYRATÓ *Universitat de Barcelona*

RESUM: Reflexió sobre el concepte de «frontera» (i de «recerca de frontera») com a metàfora i lligam entre la teoria i la pràctica científica.

PARAULES CLAU: frontera, recerca, teoria, pràctica.

ABSTRACT: Reflexions on the concept «frontier» (and «frontline research») as both metaphor and link between scientific theory and practice.

KEYWORDS: frontier, research, theory, practice.

A en Vicent Salvador, savi en textos, poemes i fronteres

Si la imatge mental del descans i l'assossec –de *l'estat*– se'ns dibuixa com la d'una cadira o un sofà, la imatge del camí o de la travessa per arribar-hi –el *procés*– sol incloure el franqueig d'una porta, una finestra o una frontera. Llavors, beneïts per algun *gatekeeper*, legitimador guardià del pas pel llindar, podem anar finalment, feliçment, a seure a la cadira o a escarxofar-nos al sofà. Vist així, aquest és un exemple paradigmàtic dels múltiples processos iniciàtics –de pas de frontera– amb què ens trobem a la vida, i m'ha fet pensar que podia ser profitós contribuir a aquest volum justament amb un elogi, assagístic i personal, de la frontera com a metàfora del desig científic: entre l'abstracció i la praxi, entre el cel i la terra (o el fang)... la frontera com a crida, lloc i portal. I qui diu frontera, de fet també diu el marge o els marges, que tot es toca de ben a prop, i tot fa *costat*: de la *costella* (del llatí *costa*), al costat del cos, i del costat físic a l'abstracte. Com en el *cap*, en el *front* de seguida trobem el cos que tot ho embolcalla: tot ho incorpora i tot ho corporifica.

Amb els anys he descobert que, per disegni ocult dels astres o per inclinació

natural, em semblen molt atractius els terrenys de frontera; així doncs, segur que no pas per casualitat trobo que resulten d'allò més interessants la lingüística aplicada i la pragmàtica, que són precisament terrenys o zones de lligam, de connexió, i alhora de marge i aiguabarreig: interfícies que connecten la teoria amb la pràctica, en un cas, i la gramàtica amb l'ús, en l'altre. I són terrenys també de conflicte, una altra imatge lligada a la frontera, al que és davant, al *front*, ara en el sentit més dramàtic i militar, segurament el primer que va tenir (veg. DECLC, s. v. *front*). Però en contraposició a la idea de la frontera com a separació –a més a més i segons com artificial– entre persones i pobles, un símbol que ha portat tantes organitzacions no governamentals a declarar-se explícitament *sense fronteres*, jo em declaro, de totes totes, *fronterer*, per reivindicar així el bon sentit de la paraula i les seves connotacions de *marge*, de *perifèria*... que connecten, que es toquen, que es troben *de front*, que fan de *frontissa* –i, doncs, no de separació– amb noves realitats, amb nous conceptes; en definitiva, que s'aparellen amb una voluntat de progrés, amb la intenció de voler anar més enllà, o si més no d'arribar... a la frontera. En aquest sentit, Josep Pla, a *El quadern gris*, parla de la «clara» Figueres com una vila «oberta, neta i plausible», i afegeix que «[l]a proximitat de la frontera projecta sobre d'ella un esperit tolerant». Rebla el comentari amb una frase antològica, aplicable a molts altres conceptes en què els angles arriscats o perillosos no haurien de tapar mai la llibertat de mires i d'acció: «La frontera no és un límit; és una gran finestra oberta».

El primer article que vaig escriure va ser precisament sobre contactes *interlingüístics*, i es va publicar, l'any 1984, al millor lloc imaginable: *Els Marges*; poc després, el 1985, en un (també primer) llibre tractava la qüestió de la interferència, o sigui la transferència *entre*, la transgressió. L'any següent (1986) vaig contribuir a fundar una revista que es deia *Límits* (!), i més tard vaig retrobar *Els Marges* com a membre del consell assessor (!!). M'hauria agradat molt escriure un llibre titulat *La frontera literària*, però se'm va avançar un admirat i estimat col·lega, Vicent Salvador, l'any 1988... Això sí, un recull que vaig editar, amb companyia i amb un rètol que guardava de feia temps, es titula *Les fronteres del llenguatge* (2004). En fi, convençut que la predestinació era evident, des d'aleshores m'he deixat portar sempre per impulsos que conviden a estudiar aquestes nombroses interfícies que delimiten mapes i territoris, dibuixos mentals i espais físics: contactes interiors i exteriors que són molt a prop del concepte de *fronter a matemàtica*, vegeu-ne sinó la definició del GDLC (força més afortunada en aquest cas que la del DIEC): «Conjunt de punts que separa l'interior d'una regió del seu exterior, de manera que qualsevol entorn d'un punt de la frontera té punts de l'interior i de l'exterior» (GDLC, s.v.). ¿No és això, la *interfície* per excel·lència? La zona de ningú, o de tots; del contacte, de la *interrelació* –amb una paraula que té més anys que les traduccions de l'anglesa *interface*–. ¿I no és això *la pell*, si tornem a pensar en el cos i en l'*embodiment*? Interior i exterior units, i per tant *traduïts*: connectats i interpretats, de manera que

arribem a les inevitables *fronteres semiòtiques* i a la *semiosfera* de Iuri M. Lotman: el contacte i l'*intercontacte* cultural també per excel·lència, paradigmàtic, que ens permet *fronterejar* qualsevol espai geogràfic, sociocultural, de ficció... tant per exemple la mitologia en termes genèrics (ACOSTA 1997) com fins i tot un tren (QUIROZ 2006), o bé qualsevol vehicle que cobreixi un trajecte –tornem a les metàfores inicials–, ja sigui el d'un viatge de plaer, el d'un descobriment, el de l'exili o el de l'immigrant (QUINTERO 2010). Al cap i a la fi, i en el fons, totes les narratives ho són, *de frontera*, perquè traspassen i ens fan traspassar contínuament tota mena de fronteres.

La polifacètica imatge de la frontera com a connexió, com a incògnita i com a conflicte resulta fascinant en molts sentits. Per posar un exemple ortogràfic, si la frontera fos un signe de puntuació, seria el dels punts suspensius: no pas el de la coma, que anuncia la minúscula, ni el del punt, que anuncia la majúscula imprescindible. Els punts suspensius *suspenen* la continuació, perquè l'anuncien... però no la descobreixen, ni tan sols sabem si hi haurà minúscula o majúscula, ni tan sols si continuarem a la mateixa línia o canviarà el paràgraf. És un final i un recomençament alhora. Explicar aquesta fascinació comporta el risc de decantar-se cap a l'estilística més poètica i menys funcional, per una banda, i per una altra el d'intentar explicar el que potser és obvi... però només si s'hi reflexiona, tasca que no resulta estranya a molts filòsofs i analistes del discurs. Perills a part, cal explicar la *crida* de la frontera, el seu enigma.

L'obvietat de la frontera comença quan pensem que és davant... però no ben bé. És *al front* i és *un front*... però no es veu amb exactitud: de fet comença *exactament* allà on no es veu, on no hi veiem; al darrere del que tenim davant, o a davant del que ja és pròpiament davant. En efecte, sense fer jocs de paraules deliberats, la paradoxa de la frontera és que és al davant (o al darrere, o a continuació, tant se val) del que és justament *enfront*. Per consegüent, és i no és al davant, o és el límit –o és *en* el límit– entre el davant i la resta, entre la certesa i el desconegut, entre el que sabem i la incertesa, i, doncs, en el terreny de la predicció o la suposició: incògnites concretes, l'abstracta *incognicitat*. Tal vegada resulta massa obvi; potser les paraules són massa repetitives i no aclareixen ni concreten la imatge... per bé que com ja va dir l'admirat Jesús Tuson, no gaires imatges (potser gairebé cap) valen més que milers de paraules. Sigui com sigui, continuarem imaginant i representant el desconegut amb imatges i mots, amb elements verbals i no verbals tan ben combinats com puguem, amb la ciència i amb l'art.

Si fos un paisatge, ben segur que la frontera seria la línia de l'horitzó, una analogia que em fa pensar, per cert, en la dificultat per comprendre la semàntica coherent i precisa d'un famós títol cinematogràfic: *Horitzons llunyans* [*sic!*], una combinació sorprenent, per dir-ho amb un eufemisme (mentre que no ho hauria estat *Fronteres llunyanes!*). (Tot s'aclareix si tenim en compte que el títol original del film d'An-

thony Mann, de 1952 i considerat una obra mestra, és *Bend of the river*, o sigui ‘Revolt del riu’, expressat amb una traducció literal llunyana –aquesta sí que ben llunyana– de la perpetrada en el títol castellà, fill d’una contradicció que devia néixer, vés a saber, dels horitzons particulars del traductor, més aviat esquistats o casolans, tal vegada mesetaris...)

I si se’m permet un altre exemple, *fer margeres* és una expressió que no es troba als diccionaris (però sí a Internet), i que vol dir, almenys a Osona, allò que ja deveu suposar i que és l’implícit de molt acudits i malentesos col·loquials. El marge com a lloc *de contacte*, concretat també de la manera més literal possible, el lloc de l’*intercanvi carnal*, com deien –i diuen encara– alguns diccionaris, amb una expressió que segons com crea una mena de pessigolleig, més aviat incòmode i desagradable, i que fins i tot fa posar pell de gallina, no sabria dir ben bé per què.

Com s’ha dit, la fascinació o, almenys, la malsana curiositat per la imatge de la frontera ve també de la relació entre conegut i desconegut. La frontera és la ratlla amb el desconegut, el suspens, l’enjòlit o la suposició. Només l’experiència l’anulla, per exemple quan caminem pels carrers del barri, a diferència de caminar per primera vegada per un paratge desconegut, on tot és nou, tot és *enfrent* i tot és *fronterer* en un sentit primigeni dels mots. La frontera ens connecta amb la dimensió desconeguda que toca el que sabem, allò que és contigu de la nostra experiència. Ens connecta amb el dubte, amb la incertesa, i per tant representa o constitueix *frontalment* el conflicte: la falta de previsibilitat, el motiu que ens porta a conèixer i a comunicar-nos. Per això la frontera dibuixa també sempre un pont, un lligam: la metàfora de la frontera és la de l’enllaç com a fita, el *link* com a objectiu. És la interfície entre la informació coneguda i la nova, el lligam entre la ment i la realitat, entre l’interior i l’exterior, entre la cultura (com a semiosfera) i la natura; entre la teoria o abstracció, d’un costat, i la pràctica o ús, de l’altre; entre l’especulació i la pròxima descoberta empírica. La frontera és una mena de ratlla del desig científic, i per aquesta raó, malgrat l’obvietat, resulta atractiva i encén la curiositat, el neguit del coneixement. La frontera no només no ens frena: ens arrossega i ens fa caminar endavant.

És més que probable que aquesta línia de raonament expliqui, si més no, que ja faci un cert temps que es parla de recerca de frontera. En el meu trajecte vital i científic, si val l’anècdota personal, voldria narrar com just l’endemà de ser *habilitat* (i, doncs, amb aquesta terminologia tan curiosa, després d’haver traspassat una altra frontera acadèmica, una més), i amb unes condicions mentals aparentment no gaire alterades pel procés habilitador, és a dir amb les mateixes inhabilitats o incapacitats prèvies, vaig tenir el goig d’encetar a Madrid una taula rodona sobre investigació bàsica i aplicada. En una Facultat d’Enginyeria Agrònoma, un escenari ben peculiar per a un *filologolingüista* (dit així per evitar conflictes), i en el context d’una trobada promoguda per joves investigadors que s’autoanomenaven *precaris*, també,

doncs, prou peculiars, jo era el representant, se suposava, de l'àmbit *aplicat*. De totes maneres, en lloc de fer un panegíric sobre la dimensió aplicada, vaig lloar des del primer moment l'intent d'anar més enllà d'antigues i segurament falses dicotòmies (teòric/pràctic, bàsic/aplicat), o sigui, vaig beneir l'esforç per superar imatges simplistes. La meva sorpresa va sorgir del fet que, al cap de pocs instants, la lingüista Violeta Demonte, representant ella, se suposava, de la part més teòrica i alhora de la més oficial, atès que en aquell moment era Directora General d'Investigació, parlava de recerca *de frontera* (!), precisament també com un camí per superar l'ambivalència entre la investigació bàsica i l'aplicada. Va ser aleshores quan, com si es tractés d'una il·luminació lulliana, o potser per un efecte retardat de l'esmorzar, vaig comprendre que la recerca positiva era la de frontera... i que, modèstia a part –o, qui sap si al revés, pecant d'immodest, fos com fos, en fi– tal vegada algunes de les meves recerques s'hi podien incloure, com a mínim per les intencions i les finalitats... Jo, que sovint m'havia sentit més aviat heterodox, fent recerca sobre interferències entre llengües, sobre gestos enmig de paraules o sobre els límits de la llengua; jo, que m'havia sentit més aviat fent recerca *marginal*, de marges o al marge, en el mal sentit, potser podia reivindicar ara que, en realitat, feia o volia fer recerca de frontera... o si més no *a la frontera*.

Tota aquesta il·luminació, val a dir-ho, no era en absolut independent de la constatació que l'estímul i la proposta procedissin d'una il·lustre lingüista i alhora alt càrrec (i em sembla que d'una *alta càrrega*, es podria afegir). D'una persona, a més, amb un *pedigree* inqüestionable pensant en el valor que ha de concedir a les paraules, a la semàntica i a l'estilística dels mots, atès que, per començar, reflecteix en el seu nom, per capritx diví o broma paterna, aquesta magnífica projecció de l'eix paradigmàtic en el sintagmàtic, l'essència en fi de la poètica jakobsoniana, el nucli o la zona zero, que algú diria avui, de les coordenades lingüístiques fonamentals: al capdavant, ja hi tornem a ser, el revers o la creu de la frontera, el lloc des d'on es divisa o endevina.

Anar a la frontera o més enllà de la frontera, i tant se val si amb un resultat que a primera vista és un èxit o un fracàs, implica sempre creixement. Per exemple, en el cas de l'evolució humana la metàfora és evident, i l'evolució és una constant superació de límits i fronteres. Saltant de la filogènia a l'ontogènia, el creixement de l'infant de pocs mesos està relacionat amb la progressió visual i la interpretació de les fronteres, dels límits visuals corresponents a la realitat percebuda dels objectes i els espais, dels seus contorns. La meva progressió intel·lectual, admetent d'entrada i com a hipòtesi (potser agosarada) que s'hagi produït, ha recolzat en l'anàlisi dels terrenys fronterers, els que dibuixen els contorns ara d'uns conceptes que, en l'inici, materialitzats en paraules definibles, semblen clars, però que qualsevol aventura intel·lectual fa veure –mai més ben dit– que solen ser menys diàfans del que aparenten i del que pressuposàvem. Tornem-hi: el creixement d'un infant –i la vida d'un

adolescent, d'un adult i d'un vell— implica, constantment, traspasar fronteres, en certa manera més evidents com més joves som, pel que tenen també d'iniciacions, ben reals i amb repercussions físiques i psicològiques en tots els casos. Qui no recorda la fascinació o l'impacte emocional que ha tingut, de petit, quan ha descobert una nova realitat, sigui la del gel (García Márquez *dixit*, cent anys de soledat en els marges!) o la d'una zona degradada i marginal d'una Girona de postguerra (Javier Cercas, *Las leyes de la frontera*, setembre del 2012: ¿algú podria imaginar un títol millor, ara mateix? I per (a) un senyor que es diu Cercas!).

En el fons no acabem d'entendre per què tot sol ser molt més complicat del que preveiem o intuïm, ni per què tot és més complicat del que sembla, però estic segur —és de les poques coses que no em fan dubtar— que aquesta afirmació, aquesta mena d'axioma de qualsevol teoria de la complexitat, és un dels motors de la nostra curiositat científica i de la consegüent capacitat d'anàlisi o estudi. Aquesta afirmació ens porta també a un punt ben transcendental, el del lloc de la complexitat, on conflueixen el raonament i la ficció, o sigui la casualitat i la causalitat, la raó i l'atzar. Es tracta d'un racó de món mental i físic alhora, que sens dubte és una altra frontera i un front de conflictes que tenim davant nostre, que queda a mig camí entre la imaginació i la comprovació empírica, entre l'especulació i la rutina, un lloc ideal i pràctic que no deu ser gaire lluny dels pretesos secrets de l'alquímia o de les justificacions de la postmodernitat, de la somiada pedra filosofal o de l'arbre de totes les ciències, tant de les bàsiques com de les aplicades, les *de frontera* en definitiva. El significat és un espai, un espai fet d'altres espais més reduïts però encara significatius relligats, fronterers... espais fent paret i creant significat, com els mots amb els gestos i les expressions facials, com una fotografia i el seu peu, com un titular i una imatge, com un poema visual fet amb paraules.

Amb vistes a aquesta utòpica posició o positura, la satisfacció —o la *felicitat científica*, si acceptem el terme inspirat en les pragmàtiques *felicity conditions* dels actes de parla— consisteix a creure'ns, sense enganyar-nos, que fem contribucions, per minúscules que siguin, a l'aclariment de la majúscula paradoxa vital (històrica, actual, global...), en la qual i amb la qual sempre ens acabem trobant. Una paradoxa inabastable i que, en el nostre cas particular de lletraferits per la filologia i la lingüística, es concreta en una capacitat de llenguatge única i abstracta però al mateix temps materialitzada en milers de llengües; en una capacitat cognitiva que, al mateix temps, ens permet la comunicació i, per consegüent, una millor adaptació al medi; amb altres paraules, que ens permet la limitació de la incertesa: fer-nos previsibles i limitar l'incert, posar-hi límits, limitar, *fronterejar*, amb aquest últim i magnífic verb que exemplifica tantes coses, igual com la seva arrel, *front-*.

En efecte, *front* ens permet connectar imatges de molts tipus, i ha quedat gramaticalitzat de múltiples maneres i en múltiples llengües. És un mot polisèmic fins al moll del lexema, i a més en català és *hermafrodita*, vull dir masculí i femení alhora,

segons el cristall del dialecte geogràfic. D'altra banda, és capaç de convertir, per atracció, *fractitia* (*fractura*, amb el significat de 'trencadissa') en *frontissa*, 'articulació': el que està separat, doncs, es connecta, s'articula. És també un mot capaç de saltar del substantiu al verb i, encara, a la preposició, al postverbal de nou (*enfrontament*) i a innombrables derivats, entre els quals hi ha *frontera*, per descomptat.

Aquesta paraula, en fi, potser recull millor que moltes altres la intenció, la pretesa bona intenció d'aquest discurs, que no amaga res ni vol ser pretensions, sinó que va *de front*, tot i que *frontereja*. Un discurs ara escrit però que ell mateix s'ha anat conformant, al llarg de molt temps, amb la interpretació de dos terrenys d'estudi i de dues perspectives com són la lingüística aplicada i la pragmàtica, dues disciplines de frontera, en el sentit comentat. Si no és una concepció amb tots els ets i uts, com a mínim té més pros que contres, amb l'avinentesa que la idea que intento transmetre no sigui errònia... Tant de bo no sigui així, perquè és una de les poquíssimes que trobo sòlides, i en aquest cas preferiria no equivocar-me, encara que errar sigui de savis i que el camí de la ciència sigui el del perfeccionament del rebuig de l'error. Sigui com sigui, i per desdramatitzar, recordem que Santiago Rusiñol feia dir als seus tristos savis que «si no som savis, n'exercim», i per això molts ens esforcem, en l'exercici, a no equivocar-nos ni massa ni massa sovint.

Per acabar, reproduïxo un exemple recollit al DCVB (que passa per sobre de tantes fronteres!) i que correspon a les *Pragmáticas y altres Drets de Catalunya* compilats el 1558 i reimpresos el 1704 a Barcelona: «Per gràcia de Déu en bona concòrdia ab los fronterers» (DCVB, s.v. *fronterer*). *Pragmàtica*, per cert, és una altra paraula amb molta història i molt de suc, amb molta polisèmia i una certa i notable confusió, que obre un altre tema per a una altra oportunitat.

No es pot negar que la citació anterior serviria com a divisa científica i humana. I si la concòrdia no procedeix de la gràcia de Déu, que vingui de la desgràcia del diable o d'algun Faust. Perquè si Goethe deia (o feia dir) que les teories són grises i només té color l'arbre de la vida, alguns no dubtem que les llengües són privilegiats vehicles de concòrdia i que promouen l'acoloriment de l'existència i del planeta. Desitjo que aquest text, situat a la frontera, al llindar o al marge de l'acadèmia amb altres àmbits, entre les teories i les pràctiques, o entre l'abstracció i la praxi, no us hagi resultat massa pesat (de paraules) ni gaire passat (de la ratlla, o de voltes); en qualsevol cas, moltes gràcies per la vostra paciència i atenció, i per haver arribat fins aquesta frontera final, on comencen tantes altres coses i aventures, tants altres marges per explorar.

Referències

R. ACOSTA, «La frontera mitològica y su guardián», dins M. Cáceres (ed.), *En la esfera semiótica lotmaniana. Estudios en honor de Iuri Mijáilovich Lotman*, Valencia: Episteme, 1997, p. 153-169. Reimprès i consultable en línia a *Entretextos* 2 (2003): <http://www.ugr.es/local/mcaceres/entretextos.htm>.

DCVB: A. M. ALCOVER; F. de B. MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1930-1962.

DECLC: J. COROMINES, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 1980-1987.

GDLC: *Gran Diccionari de la Llengua catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

I. M. LOTMAN, *La semiosfera I. Semiòtica de la cultura y del texto*, Madrid: Frónesis-Cátedra-Universitat de València, 1996.

I. M. LOTMAN, *La semiosfera II. Semiòtica de la cultura, del texto, de la conducta y del espacio*, Madrid: Frónesis-Cátedra-Universitat de València, 1998.

I. M. LOTMAN, *La semiosfera III. Semiòtica de las artes y de la cultura*, Madrid: Frónesis-Cátedra-Universitat de València, 2000.

L. PAYRATÓ, «Barbarismes, manlleus i interferències. Sobre la terminologia dels contactes interlingüístics», *Els Marges*, núm. 32, setembre 1984, p. 45-58.

L. PAYRATÓ, *La interferència lingüística. Comentaris català – castellà*, Barcelona: Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.

L. PAYRATÓ; N. ALTURO; O. BLADAS; M. PAYÀ (ed.), *Les fronteres del llenguatge. Lingüística i comunicació no verbal*, Barcelona: PPU-Universitat de Barcelona, 2004.

J. L. QUINTERO CARRILLO, «Las narrativas de frontera: la construcción del héroe en las historias de vida de los migrantes de retorno de Colima, México», *Llengua, Societat i Comunicació*, núm. 8, 2010, p. 83-92. Consultable a: www.ub.edu/cusc/revista/lsc/hemeroteca/numero8/articulos/quintero.pdf.

A. QUIROZ, «El tren como espacio semiótico desde una mirada cultural de frontera», *Cuadernos de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales*, núm. 31, 2006. Consultable a: www.scielo.org.ar/scielo.php?pid=S1668-81042006000200001&script=sci_arttext

V. SALVADOR, *La frontera literària (dotze discursos sobre el discurs)*, Barcelona: PPU, 1988.